

MEDDISCIPLINARNOST IN MEDMEDIJSKOST V LITERARNIH IN KULTURNIH ŠTUDIJIH

Tomaž Toporišč

Fakulteta za humanistične študije Koper, Koper

UDK 82.091:821.163.6–2.09"19/20":316.774

Prispevek izhaja iz predpostavke, da sta tudi literarna zgodovina in teorija svoj krog delovanja in zanimanja razširili preko meja medija literature. Zavedata se dejstva, da je medijska mobilnost postala eden najbolj samoumevnih znakov vsakršne sodobne umetnosti (Smith). Na to kažejo tudi dramska besedila Dušana Jovanovića, Matjaža Zupančiča in Simone Semenič. V navezavi na pojem altermodernizma (Bourriaud) skuša prispevek najti možne pristope k literaturi kot medmedijsko soodvisnem univerzumu, ki hoče biti stvar množstva (Nancy), hkrati pa najti tudi ustrezne pristope k nacionalni in primerjalni književnosti.

altermodernizem, medmedijskost, meddisciplinarnost, performativni obrat

The paper starts with the assumption that literary history and theory has begun to research beyond the medium of literature. It is clear that media mobility has become one of the most self-evident signs of any contemporary art (Terry Smith). This holds true also for contemporary Slovene playwrights: Dušan Jovanović, Matjaž Zupančič and Simona Semenič. Linking this state of art to the concept of altermodernism (Bourriaud), the article tries to find possible approaches to literature as intermedia and an interdependent universe that wants to gain its state of plurality.

altermodern, intermediality, interdisciplinarity, performative turn

1 Literarna veda in kulturni študiji kot pluralni disciplini

Naše izhodišče za razmišljanje o meddisciplinarnosti v slovenistični ali primerjalni literarni vedi, kulturnih študijah, teoriji ali zgodovini kot pluralnih disciplinah bo lucidni in realni prikaz stanja sodobne literarne teorije izpod peresa Marka Juvana, točneje iz poglavja *Kako pisati literarno teorijo in zgodovino danes?*, iz knjige *Literarna veda v rekonstrukciji* (Juvan 2006: 19):

Literarna teorija danes ne more več vztrajati v vlogi avtoritativnega, od zgodovinske stihije abstrahiranega umnega sistema – težko je še *organon* kategorij, uporabnih za analize vsakršnih književnih del, ne glede na čas in kraj nastanka ali branja. Prelevila se je v zaporedje in soobstoj metod, od katerih ima vsaka svoj lasten pojmovni sestav, problemska težišča, vrednostno politiko.

Nadaljujemo s predpostavko, da lahko altermodernizem, nova teoretska inačica modernizmov, ki jo je skoval francoski teoretik in kustos Nicolas Bourriaud (2009), kot »tekoča oziroma procesna ponovna določitev modernosti v dobi globalizacije, s poudarkom na izkušnjah popotovanja v času, prostoru in umetniških medijih« govori tudi o dilemah literarne teorije in zgodovine književnosti danes. Tako Juvan kot Bourriaud kažeta na možno platformo za drugačno, množtevno, altermoderno teorijo in zgodovino slovenske književnosti, ki bi temeljila na novo razumljenem kozmopolitstvu, dopuščajočem drugačnost in posebnost.

Zdi se, da se je v zadnjih desetletjih tudi z literarno zgodovino in teorijo zgodilo nekaj podobnega kot z drugimi teoretizacijami umetnosti. Avstralsko-ameriški teoretik

vizualne kulture in estetik Terry E. Smith (2005: 27) opozarja na dejstvo, da so zadnja desetletja beležila odločna nasprotovanja veliki zgodbi zgodovinjenj, ki je izključevala prispevke umetnic, zanemarjala sekundarne družbene dejavnike, potiskala v ozadje umetnosti drugega in tretjega sveta ter jih interpretirala kot posnemanje velikih zgodb prvega sveta:

Raznolike metode, ki so konstituirale »novo zgodovino umetnosti« – feministična, psihoanalitska, strukturalistična, poststrukturalistična in dekonstrukcijska, postkolonialna – so bile v uporabi z namenom, da bi razbile podedovani, vsiljeni okvir in postregle z bogatimi, alternativnimi razlagami. In danes, po tridesetih letih, lahko trdimo, da smo [...] z uporabo tovrstnih metod uspeli razširiti polje naših raziskav, ki upoštevajo raznolikost sodobnih fenomenov.

Do podobnega procesa je prišlo tudi znotraj literarnih in kulturnih študij. Smith ugotavlja, da razširjena umetnostna veda, naj jo imenujemo teorija vizualne kulture ali zgodovina umetnosti, ki se je vrnila k svojim koreninam, še vedno ostaja evroameriško usmerjena, znotraj nje pa kljub vsemu deluje nezanemarljivo število raziskovalcev, ki se ukvarjajo z regionalnimi kulturami. Nekaj podobnega lahko ugotovimo tudi za literarno vedo: znotraj nekoč predvsem primerjalno usmerjene literarne vede in zgodovine deluje nezanemarljivo število raziskovalcev, ki se ukvarjamo z regionalnimi in nacionalnimi literaturami ter njihovo vpetostjo v kulturo in družbo. Hkrati pa svoj krog delovanja in zanimanja razširjamo tudi preko meja medija literature, npr. na gledališče, vizualne umetnosti, film itn. Pri tem izhajamo iz dejstva, ki ga ob vizualni umetnosti poudari Smith (2005: 43): »Umetniki že desetletja prenašajo kvalitete enega medija v drugega z neverjetno lahkotnostjo, zaradi katere je medijska mobilnost postala eden najbolj samoumevnih znakov vsakršne sodobne umetnosti.«

2 Trije primeri medijske in disciplinarne mobilnosti

Vzemimo kot primere te medijske mobilnosti, hkrati pa tudi potrebe po meddisciplinarnih pristopih k tej mobilnosti sodobna dramska besedila slovenskih avtorjev različnih generacij: *Razodetja* Dušana Jovanovića, *Hodnik* Matjaža Zupančiča in *5.fantkov.si* Simone Semenič.

V vseh treh primerih gre za umetnike, ki prestopajo meje različnih umetniških medijev, prva dva sta dramatika, režiserja, tudi prozaista, težko bi rekli, da sta primarno zavezana literarni pisavi. Tretja je dramaturginja, dramatičarka najmlajše generacije, ki pa svojih besedil ne piše več primarno kot dramskih predlog za gledališke predstave, ampak vztrajno prestopa meje med dramskim, postdramskim in ne več dramskim gledališčem, performansom, stand up komedijo itn.

Za vse tri je značilno, da tekst razumejo kot Deleuze-Guattarijev rizom, Barthesov ali Kristevin intertekst. Vsi trije se zavedajo posebne narave besedilnosti v času različnih oblik digitalne tekstualnosti in logike elektronskih medijev, ki tekst ločijo od fizičnega predmeta, kakršen je knjiga, in razmahnejo nelinearno strukturiranje. Drama ali tekst v *dramatizirani družbi* (Williams 1998) sta tako postala prizorišči ekspedicij medbeseidnega in medmedijskega oziroma po Gerardu Genettu (1982: 8) razumljenega razmerja »soprisotnosti med dvema ali več teksti [...], dejavne prisotnosti enega besedila v drugem«; povedano nekoliko širše, enega medija v drugem, nenehnih prehodov in prekrivanj epistemologij različnih medijev.

Ker je dramatika Dušana Jovanovića besedilo vedno razumela kot tkanje iz drugih besedil, citatov, kulturnih, političnih in drugačnih aluzij, je k njej treba pristopiti z eklektičnim (po Juvanovo) zaporedjem metod, od katerih ima vsaka svoj lasten pojmovni sestav, problemska težišča, vrednostno politiko. Jovanovićevo umetniški opus opozarja na dejstvo, da se ga ne da raziskati znotraj

ozko zamejenih ved literarne teorije, teatrologije, kulturnih študij, sociologije gledališča, semiotike, ampak moramo k njemu pristopiti z elastično uporabo različnih metodoloških pristopov.

Podobno je s *Hodnikom* Matjaža Zupančiča ali *5fantkov.si* Simone Semenič, ki se jima ne moremo približati zgolj z eno metodologijo. Katja Podbevšek (2011: 211) ugotavlja, da je pri raziskovanju performativnosti tega, kar poimenuje v naslovu razprave *Resničnostni govor v uprizoritvi Zupančičevega Hodnika*, »tematika besedila, tv-resničnostni šov spodbudila neobičajen lektorski pristop, ki se je z odločitvijo za osebne idiolekte nastopajočih odmaknil od ustaljenega jezikovnozvrstnega izhodišča in vnesel v govorne interpretacije element performativnosti ter s tem nakazal sodobno lektorsko paradigmo«. Prav ta sodobna lektorska paradigma mora v gledališču nujno črpati iz različnih metodoloških pristopov, konkretno iz estetike performativnega Erike Fischer - Lichte (ki izhaja iz Austinovih raziskav govornih dejanj), teorije postdramskega itn.

Potrebo po stalnem revidiranju strokovnih pristopov k jeziku, k posebni, medmedijski in meddisciplinarni usmerjenosti lektorskega dela v razmišljanju o lektorskem obratu, ki je posledica performativnega obrata v sodobnih gledaliških praksah, strne takole (Podbevšek 2011: 217):

Lektorjevo delo je prvenstveno vezano na besedilo, zato je dejstvo, da je »koncept gledališč kot besedne umetnosti oz. njegov tekstualni model zamenjal performativni model« (Pogorevc, Toporišič 2008: 7), v katerem besedilo nima prevladujoče vloge, povzročilo premik tudi v polju lektorskega delovanja. Morda bi lahko rekli, da se je težišče lektorjevega zanimanja (vsaj v nekaterih primerih) z besedila preneslo na igralca, zlasti v uprizoritvah, ki jemljejo igralčev idiolekt ali negovorni glas za odrsko izrazilo. »Lektorski obrat« sicer ni bil tako radikalen kot »performativni obrat« v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, lahko pa rečemo, da je bilo zavračanje in dekonstrukcija »lepega« jezika (ki so ga pomagali ustvarjati

lektorji) pomemben segment rušenja starih gledaliških modelov. Temu procesu, pa tudi »deliterarizaciji« dramskega teksta, je lektorska stroka namenjala premalo strokovnoteoretične refleksije.

Zgornja primera nazorno kažeta, kako se lahko z meddisciplinarnim pristopom z zavestjo o dialoškem razmerju med različnimi zvrstmi in taktikami umetnosti vnašajo ustrezni sveži teoretski pristopi na področje slovenistične literarne vede in jezikoslovja. Ti se povezujejo v prehodno celoto, začasno metodološko orodje, ki bo omogočilo razlago tako literarnih kot tudi drugih umetniških in kulturnih pojavov. V tem smislu vsaka inačica te še vedno pogojno nacionalne vede vzpostavlja zavest o pluralnosti, polivalentnosti vedenja o zgodovini in tekoči praksi slovenske književnosti kot čezmedijske prakse. Hkrati pa tako razumljena veda lahko gradi in hoče graditi platformo za medsebojno povezavo z drugimi idejami, umetniškimi praksami in teorijami, ki temeljijo na enakosti in medsebojni izmenljivosti, ter ohranja nacionalne posebnosti, ki lahko preprečijo izgubo slovenistične in slovenske identitete.

Vprašanje, ki se pri tem zastavlja, torej ni npr., kaj je danes slovenistična literarna veda, ampak, kaj slovenistična literarna veda še lahko postane. Prav to vprašanje pa je nesporno povezano s pojmom meddisciplinarnosti.

3 Literarna veda kot dialoški pristop do kulturnih fenomenov

Vrnimo se k Bourriaudu. Ko je leta 2009 kot kurator razstave London Tate Triennale skoval izraz altermodernost in altermodernizem, je le poudaril specifičnost sodobne umetnosti in umetnostnega trga, ki je medmedijski, medkulturen ali transkulturen. V svojem *Manifestu altermoderne*, napisanem za to priložnost, je zapisal (Bourriaud 2009):

Če je modernizem dvajsetega stoletja predvsem zahodni kulturni fenomen, altermodernost izhaja iz planetarnih pogajanj, razprave

med agenti iz različnih kultur. Odstrani pojem središča, lahko je samo še večjezična. Za altermodernost je značilen prevod, za razliko od modernizma dvajsetega stoletja, ki je govoril abstraktni jezik kolonialnega zahoda, in postmodernizma, ki uokvirja umetnostne pojave v izvori in identitetah.

Naš cilj ni, da sprožimo razpravljanje o tem, ali je Bourriaudov novi izraz preboj znotraj sedanjih razprav o novi postpostmoderni dobi globalizacije. Kar bi rad poudaril, je dejstvo, da bi lahko s svojo definicijo altermodernizma kot »tekoče oziroma procesne ponovne določitve modernosti v dobi globalizacije, s poudarkom na izkušnjah popotovanja v času, prostoru in umetniških medijih« govoril tudi o dilemah, s katerimi se v zadnjih desetletjih soočata nacionalna in primerjalna literarna veda.

Navedimo nekatere izmed teh dilem v obliki vprašanj:

- Kako se lahko ti dve disciplini odzoveta na globalizacijo in ekstremno mediati-ziranost današnje družbe?
- Se morata vedti osredotočiti na »close reading« in poskuse definiranja literarnosti ali bi se morali interaktivno in dialoško povezati ter navezati npr. na kulturne študije in teorije vizualne umetnosti?
- Se morata ti dve disciplini, ki sta oblikovali svojo identiteto v skladu z nacionalnimi značilnostmi osrednjih držav zahoda, zaradi spremenjenega stanja, za katerega sta značilni medmedijskost in medkulturnost, pri obnovi svojega razmisleka glede stališča do tega »univerzalizma« strukturno preoblikovati?
- Bi bilo torej v skladu z globalno, zahodnosrediščno in altermoderno družbo treba ponovno preučiti tako koncept »nacionalne« kot »planetarne literature«, za katera se zdi, da sta preveč abstraktna, literarna in evropocentrična?

V našem prispevku skušam prikazati položaj, ki je nastal, ter najti možne pristope k

literaturi kot medmedijsko soodvisnemu univerzumu, ki hoče biti stvar *mnoštva* (Nancy), hkrati pa najti tudi ustrezne pristope k nacionalni in primerjalni književnosti, ki bosta kot vedi temeljili na pojmu novega kozmopolitstva, dopuščajočega (tudi medijsko) drugačnost in posebnost.

Kot v spisu *Comparative Literature in, from and beyond Germany* opozarja Oliver Lubrich (2006: 58), lahko »postkolonialne teorije in tem vzporedne prakse primerjalne književnosti (v enaki meri pa tudi literarnih ali kulturnih študij, op. p.), kot jih zagovarja Gayatri Spivak, napredujejo zgolj tako, da razvijejo široko paleto prijemov in besedilnih analiz, ki sta jih razvila strukturalizem in poststrukturalizem«.

Hkrati pa se moramo, tako kot Juvan v uvodoma citirani izjavi, zavedati prioritete, ki jo je postavil že Peter Szondi: teoretične modele je treba vedno uporabljati tako, da izhajajo iz literarne prakse, ne pa, da to prakso z njimi posiljujemo. Teoretični potencial literarne teorije potemtakem ni izčrpan (Lubrich 2006) – teorija lahko izhaja prav iz imaginativnih »protibranj« (ang. counter-reading) besedil.

Morda še bolj kot kdajkoli prej postaja jasno, da moramo danes prilagoditi dialoški pristop do kulturnih pojavov tako, da bomo lahko prevedli kulturne vrednote in povezali mreže kulturnih študij in primerjalne književnosti. Ne smemo pozabiti, da prepletanje kultur in različnih umetniških medijev kot tudi različnih teoretskih disciplin ni nič novega, ampak je značilnost mnogih kultur v preteklosti, in nikakor ne samo v Evropi. Ne smemo se hraniti z iluzijami, da je 20. stoletje izumilo novo, do tedaj še nesluteno paradigmo. Tako kot moramo upoštevati nove premike meja med filozofijo in literaturo, umetnostnimi teorijami in praksami. Z drugimi besedami: prilagoditi se moramo novim razmeram po poststrukturalističnem obratu oziroma temu, kar Alain Badiou (2004) pojmuje kot preoblikovanje filozofskega izražanja

nja in prizadevanje za premik meja med filozofijo in literaturo.

Literarna teorija in (primerjalna ali slovenistična) literarna zgodovina morata najti nove strategije za spopadanje z rezultati premika meje med filozofijo in literaturo, med filozofijo in umetnostjo, s tem padcem meja med posameznimi umetniškimi in teoretskimi disciplinami.

Razširiti moramo tudi naše razumevanje tega, kar Badiou (2004) poimenuje s pojmom »literarno življenje«; to namreč presega meje literature in hibridizira svoj diskurz v smeri drugih umetnosti, filozofije, znanosti, religije ali politike. Hkrati pa moramo sprejeti sobostoj različnih interpretacij predmetov naših raziskav kot tudi pojem množstva.

Moj sklep o prihodnosti nacionalne in primerjalne literarne vede in zgodovine v globalistični in mediatizirani družbi bo zelo blizu sklepu, ki ga je pri pisanju o prihodnosti kitajske estetike v času globalizacije oblikoval profesor na Pekinški univerzi in generalni sekretar Svetovnega združenja za estetiko Gao Jianping (2004): Iskreno dvomim o možnosti oblikovanja univerzalne literarne vede, verjamem pa v razvoj številnih in različnih nacionalnih in primerjalnih ali kulturoštudijskih literarnih ved v različnih nacionalnih in kulturnih kontekstih. V tem smislu bo vsaka veja (ali nacionalna ali metodološke) te pluralne in polivalentne literarne vede vzpostavila medsebojno povezavo z drugimi idejami, umetniškimi praksami, kulturnimi pojavi in teorijami na podlagi enakosti in medsebojne izmenljivosti. Pri tem pa ne bo izgubila svoje identitete. Mogoče to zveni utopično, toda zakaj nam danes ne bi bile dovoljene sanje?

Literatura

- BADIOU, Alain, 2004: *Mali priročnik o inestetiki*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- BOURRIAUD, Nicolas, 2009: *Atermodern Manifesto*. www.tate.org.uk/britain/exhibitions/altermodern/manifesto.shtm
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix, 2000: *Micelij*. Koper: Hyperion.
- FISCHER - LICHTER, Erika, 2008: *Estetika performativnega*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Koda).
- GENETTE, Gérard, 1982: *Palimpsestes (La littérature au second degré)*. Pariz, Seuil: Collection »Poétique«.
- JIANPING, Gao, 2004: Chinese Aesthetics in the Context of Globalization. *International Yearbook of Aesthetics, Aesthetics and Globalization* 8. www2.eur.nl/fw/hyper/IAA/Yearbook/iaa8/Gao.doc
- JOVANOVIĆ, Dušan, 2009: *Razodetja*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Beletrina).
- JUVAN, Marko, 2006: *Literarna veda v rekonstrukciji. Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (zbirka Novi pristopi).
- LUBRICH, Oliver, 2006: Comparative Literature – in, from and beyond Germany. *Comparative Critical Studies* 3/1–2. 47–67.
- PODBEVŠEK, Katarina, 2011: Resničnostni govor v uprizoritvi Zupančičevega Hodnika (Sodobna gledališkolektorska izhodišča). Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Sodobna slovenska književnost: (1980–2010). Obdobja 29*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 211–217.
- POGOREVC, Petra, TOPORIŠIČ, Tomaž, 2008: Uvod. Petra Pogorevc, Tomaž Toporišič (ur.): *Drama, tekst, pisava*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko (Knjižnica MGL, 148). 7–10.
- SEMENIČ, Simona, 2009: *5fantkov.si. Grumova nagrada za najboljše dramsko besedilo*. Kranj: Prešernovo gledališče, Zelolepo.
- SMITH, Terry E., 2005: World Picturing in Contemporary Art: The Iconogeographic Turn. *Australian & New Zealand Journal of Art* 6/7, 7/1. 24–46.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty, 2003: *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press.
- TOPORIŠIČ, Tomaž, 2006: Ranljivo telo teksta in odra. Bojana Kunst, Petra Pogorevc (ur.): *Sodobne scenske umetnosti*. Ljubljana: Maska. 143–153.
- WILLIAMS, Raymond, 1998: Drama v dramtizirani družbi. Raymond Williams: *Navadna kultura*. Ljubljana: Studia humanitatis. 257–268.